

Dr. Dragotin Lončar

DR. JANKO SERNEC

**Družboslovna črtica v okviru njegovih narodno-
političnih in gospodarsko-socialnih načel**

Ponatisk iz „Sodobnosti“

Ljubljana 1937

**Tiskali J. Blasnika nasled.,
Univerzitetna tiskarna in litografija d. d. v Ljubljani
Odgovoren L. Mikuš.**

18340

N 27 -09- 2000 / 407

Dr. Dragotin Lončar

Dr. Janko Sernec

(Od 19. oktobra 1834. do 25. januarja 1909. leta.)

**Družboslovna črtica v okviru njegovih narodno-političnih
in gospodarsko-socialnih načel.**

I.

1. Časnikar, organizator in politik doktor prava Janko Sernec,¹ ob čigar stoletnici rojstva pišem to obravnavo, je spadal od 60. let dalje med prve narodne buditelje slovenskega Štajerja in vsestranske pospeševalce slovenske misli sploh.

Sernci so izhajali iz Slovenske Bistrice in po njih žilah se je menda pretakala tudi keltska kri; odtod je bila najbrže tista odločnost, ki je navdajala Janka Sernca. Pravilno je trdil Josip Vošnjak,² da je ta potrebna lastnost le redka prikazen pri Slovencih. Naše prekletstvo je podrejena (subalternna) miselnost, da smo mehki in podkupni navzgor, a trdi in maščevalni navzdol.

Kakor drugod, takó je tudi v meščanski rodbini Sernčevih vladala v občevanju nemščina, ki so jo še posebno gojili naši tedanji uradi in šole. Različne so bile okoliščine, ki so iz meščanstva dvigale na površje posamezne slovenske izobražence, da so kljubovali nenaravnemu stanju. Ali je bilo to nasledek splošnega družbenega razvoja, ko se je

¹ Opozarjam na njegovo korespondenco ter koncepte sestavkov, govorov in obravnav, ki sem jih priobčil v „Vedi“ leta 1914.

² Spomini, I., 117.

z ustavno svobodo začela uveljavljati dotlej prikrita ali potlačena narodnost; ali je bila polzavest slovenskega rodú, ki je butnila jasno na dan ob ugodni priliki; ali je vžgalo to iskrico preučevanje slovenske davnine in opazovanje okoliškega ljudstva, ki je bilo slovensko; ali so bili to zgledi prijateljev in znancev ter učinki kakšnih notranjih doživljajev in pretresljajev — kdo bi vedel natanko? Skratka: meščanstvo in iz njega nastajajoče izobraženstvo je bilo pri nas ponekod iz večine, drugod vsaj precej slovensko po rodu, a po izročilu, družbi in vzgoji nemško v jeziku in mišljenju. Nekateri so prebili ta led, drugi so ostali in postajali vedno bolj Nemci, ko se je začela ločitev duhov. Iz nezavednosti ali polzavesti se je dvignil določno ali Nemec ali Slovenec; mnogo pa jih je obtičalo tudi na sredi: dvoživke, ki so se skri-vale za imenom pokrajine ali dežele (Kranjec, Štajerec, Korošec itd.).

II.

2. Janko Sernek je postal buditelj slovenstva, globok mislec in odločen delavec. Vidni znak prebujajočega se slovenstva so bile takrat čitalnice, skromna ognjišča slovenske besede in misli. Mariborski, ustanovljeni 1861. leta, je načeloval takratni odvetniški koncipient Janko Sernek ter imel v njej tehtne govore, katerih nekateri osnutki so se ohranili, zlasti o pomenu narodnega jezika in narodne omike. Bil je v tem oziru somišljenik Levstikovih nazorov, kakor jih je bil ta razvil v „Napreju“ leta 1863. v sporu z Jankom Pajkom glede rabe slovenskega in hrvatsko-srbskega jezika v književnosti in znanosti. Iz mariborske čitalnice se je leta 1863. rodil sklep, da se miselno in denarno podpre ustanovitev „Slovenske matice“ v Ljubljani. Zopet je stal posebno Janko Sernek poleg treh drugih čitalničarjev (Chocholoušek, Majciger, Šuman) v ospredju te akcije, čeprav je za ustvarjajoče znanstvo dopuščal obenem z drugimi Mariborčani kot „glavno bitno žilo“ južnoslovansko akademijo, ki naj bi bila „velika Donava, slovenska Matica le naša Sava“, po kateri bi se zbirali „potoki in vodice, da ne posahnejo na dolgem potovanji, ampak da pritekó tje kot veličastna, mogočna reka“.³ V celovškem „Slovincu“ je meseca

³ Koledar (Slovenske matice), 1865., 79.

februarja 1865. leta kot drugi v javnosti (prvi je bil Janežič v „Slovenskem glasniku“, 1865, šte. 1) k r i t i č n o spremljal pričetek Matice: njena pravila in dotedanje oskrbovanje društvenih poslov, a je iz nepoznanja razmer in zato pretirane varčnosti pospešil odstop prvega tajnika Fr. Levstika. To je bila škoda za mlado književno društvo; drugače bi bilo pa prav, ako bi bili pri Matici upoštevali Sernčeve osnovane nasvete.

Njegovo ime je zvezano tudi z ustanovitvijo narodno-političnega časnika „S l o v e n s k i n a r o d“ leta 1868. Ko se ni bil posrečil poskus z listom v Ljubljani, so ga osnovali v Mariboru in Janko Sernec mu je sestavil načrt programa, ki se nam je ohranil. Ta načrt je slonel v okviru Avstrije na federalistični oktobrski diplomi in narodnem načelu, „kolikor je to mogoče“; priznaval je katoliško cerkev, bil proti ločitvi šole od cerkve, za ohranitev cerkvenega imetja in za oživljanje javnega cerkvenega življenja, a glede izpremenljivih cerkvenih naprav in ukazov cerkvenih poglavarjev je terjal neodvisnost; zagovarjal je za Slovence in Hrvate skupno južnoslovansko akademijo in vseučilišče; poudarjal je kulturno medsebojnost Slovanov, a v zunanji politiki prijateljstvo z nemškimi državami in italijansko kraljevino ter zvezo z Rusijo. Na tej osnovi (ponekod z istimi besedami) je potem prvi urednik Anton Tomšič sestavil končni program „Slovenskemu narodu“, ki se splošno ni razločeval od Sernčevega; saj mu je Tomšič priznaval temeljitost in se ž njim načelno strinjal „do zadnje pike“. Toda vkljub njegovemu zatrdilu, da ni „nijedne bistvene točke izpustil“, vendar v Tomšičevem programu ni besede o neodvisnosti glede izpremenljivih cerkvenih naprav in ukazov cerkvenih poglavarjev, kakor tudi ne o južnoslovanski akademiji in vseučilišču ter o zvezi z ruskim cesarstvom; nasprotno je pa izrečno dodal terjatev „o združenju vseh Slovencev v jedno administrativno celoto“, ki je Sernčev načrt ni obsegal naravnost. Zanimivo je Janko Sernec pojasnil v načrtu, zakaj so ustanovili list v Mariboru, češ da je Ljubljana sicer duševno središče Slovencev, a da samó iz Maribora more časnik prinašati vsem Slovincem ob istem času najnovejše vesti kakor dunajski in graški listi: edino zemljepisna lega je bila tukaj odločilna za ustanovitev po-

litičnega lista. Ali je bilo morebiti to pojasnilo namenjeno Ljubljancanom zató, da jih pridobi za novo časnikarsko podjetje ob narodni meji, ne vem; Tomšič ga ni omenil v svojem programu.

III

3. Še danes je odprto vprašanje združenja vsega slovenskega ozemlja v takšno celoto, ki bi zavarovala narodno svobodo. Naši predniki so se morali od leta 1848. dalje baviti z njim, a so hodili pri tem dvojno pot: *zgodovinsko*, ko so v svojo škodo enostransko posnemali večje narode, ki so nekdam imeli lastno državo, jo pozneje izgubili, pa jo zopet terjali nazaj, ker ni v njih nikoli ugasnila zavest o posilni kršitvi državnopravne pogodbe med vladarjem in narodom; *naravno*, ki je dajala pravico in možnost državnosti ali vsaj sodržavnosti tudi tistim malim narodom, ki sploh niso imeli v preteklosti lastne države ali v takšni davnini in tako malo časa, da je spomin nanjo izginil iz narodne duše. Tako je bilo pri nas.

Leto 1848. je dalo Slovencem določen politični program, ki je slonel na naravnem, t. j. narodnem načelu, in sicer 1. minimalni: *zedinjeno Slovenijo* in 2. maksimalni: *državno zvezo s Hrvati in Srbi*.

Ta program smo postavili celotno, oziroma deloma, ali ga vsaj obravnavali po časnikih in zborih poleg leta 1848. posebno še: 1863. leta (Vilhar-Levstikov „Naprej“: *zedinjena Slovenija*); 1866. leta (celovski „Slovenec“: predvsem Raič, Svetec in Vošnjak); 1867. leta (Levstikov načrt programa za nameravani list „Slovenski jug“); od 1868. do 1871. leta (tabori: *zedinjena Slovenija*); 1870. leta (adresa kranjskega deželnega zbora, načrt programa v Sisku, oziroma ljubljanski program); 1871. leta (adresa kranjskega deželnega zbora); 1878. leta (v prvi vrsti članka „Ilirija oživljena“ v ljubljanskem „Slovincu“); 1890. leta (Podgornikov „Slovanski svet“, prav za prav vsi letniki od 1888. do 1899. leta); 1894. in 1898. leta (obe takratni slovenski politični stranki: *narodno-napredna* in *katoliško-narodna* sta se izrekli v „Slovenskem narodu“ in ob zborovanju na Trsatu za *hrvatsko državno pravo*); 1907. do 1909. leta (Tumova študija: *Jugoslovanska*

ideja in Slovenci, trializem, tivolska resolucija slovenskih socialistov); 1912. in 1913. leta (zveza slovenske ljudske stranke s hrvatsko stranko prava, dijaško gibanje „Preporodovcev“, Cankarjevo predavanje o južnoslovanskem vprašanju, načelna izjava izvrševalnega odbora narodno-napredne stranke o združenju južnih Slovanov v avstro-ogrski monarhiji); končno 1917. leta (majniška deklaracija). Širše narodne plasti so se udeleževale prav za prav samo taborskega in deklaracijskega gibanja.

Ta program so posamezne politične skupine pojmovale glede obsega in oblike različno. Leta 1848. smo govorili o samovladni ali samoupravni (avtonomni) kronovini, oziroma kraljevini „Sloveniji“ v okviru Avstrije (izraz „kraljevina“ ni imel državnopravnega pomena). Glede zveze s Hrvatsko je pa razpravljajal zgodovinar in politik Kukuljević na ta način, da bi bil duh skupen, a vsak bi bil ohranil svoje lastne oblike: svobodno pridruženi deželi (Slovenija in srbska Vojvodina) bi bili imeli svojo posebno upravo, a skupen zbor z banom. Leta 1866. je neki dopisnik iz Ljubljane v celovškem „Slovcu“ pripuščal dvojno možnost: ali bi bila imela Slovenija svoj deželni zbor in za skupne posle skupen zbor s Hrvati ali pa bi bil za Slovenijo in Hrvatsko sploh samó en zbor; a drugi dopisnik iz Gorice je razpravljajal o vojvodini Sloveniji, ki naj bi bila sklenila zvezo s Hrvati kot „regnum socium“. Levstikov načrt iz leta 1867. je poudarjal politično solidarnost s Hrvati brez podrobnosti. Politični osnutek sestanka v Sisku 1870. leta, ki ga pod vplivom srbskega stališča ni odobril v celoti poznejši shod v Ljubljani istega leta, je določil, kakor je urednik „Slovenskega naroda“ Tomšič sporočil Jurčiču in Josipu Vošnjaku, zvezo s Hrvatsko takó, da bi bila Slovenija avtonomna, in je prepustil medsebojnemu dogovoru, kakó se „bode federirala Slovenija in trojedna kraljevina“ (v pismu Jurčiču je zapisal Tomšič izraz „konfederirati“; očitno mu ni bil razložek čisto jasen) — a obe skupini: Slovenija in Hrvatska bi bili imeli kot enota realno unijo z Ogrsko.⁴ Vodja goriških Slovencev, Lavrič, se je na občnem zboru društva

⁴ Naši zapiski, 1912., 353—354 (moja objava dogovora); Razprave (Znanstvenega društva za humanistične vede), 1928., 99—101, 102—103 (Priateljjeva ponovna in izpopolnjena objava dogovora).

„Soča“ leta 1871. tudi dotaknil ljubljanskega shoda in je govoril o treh deželnih zborih za vsak narod posebej (Slovenci, Hrvati in Srbi). Adresi kranjskega deželnega zbora leta 1870. in 1871. o Sloveniji sta vsebovali „administrativno in kolikor mogoče državnopravno celoto“. Podgornikov „Slovanski svet“ je načelno terjal narodno avtonomijo in potem izvršitev hrvatskega državnega prava, ki je po pragmatični sankciji iz leta 1712. obsegalo tudi slovenske dežele. Tumova študija o južnoslovanskem vprašanju iz leta 1907. je načelno zagovarjala združenje slovensko-hrvatsko-srbske Ilirije na osnovi omike in gospodarstva. Socialistična resolucija leta 1909. je slonela na avtonomističnem stališču (v narodno-kulturnih stvareh) avstro-ogrskih južnih Slovanov kot enotnega naroda v zvezi drugih narodov monarhije. Izven avstro-ogrskega okvira so se postavili „Preporodovci“ leta 1912./13., a pisatelj Ivan Cankar je nastopil 1913. leta v nasprotju s tivolsko resolucijo za politično zvezo štirih sorodnih južnoslovanskih narodov. Majniška deklaracija iz leta 1917. je terjala južnoslovansko državo v okviru monarhije, a slonela je na narodnem in zgodovinskem načelu.

Program iz 1848. leta je obsegal bistveni točki, ki sta — poglobljeni in razširjeni — veljavni in potrebni, dokler se ne uresničita: 1. združenje vseh slovenskih dežel (Slovenija) in 2. državna zveza z drugimi južnimi Slovani na osnovi popolne enakopravnosti (Jugoslavija), ki naj Slovincem omogočuje in zavaruje svobodno narodno izživljanje v gospodarstvu, omiki in politiki.

Ali pa smo Slovenci sploh narod?

Imamo svoje strnjeno ozemlje, na katerem prebivamo od davnine; svojo, po virih izpričano zgodovino od početka srednjega veka, kjer nismo bili samó pasivno nakovalo, ampak tudi aktivno kladivo (boj za državno neodvisnost, kmečki upori, reformacija, narodni prerod, 1848. leto, prizadevanja za jezikovno, politično in socialno enakopravnost); svoj izoblikovani jezik, ki je zmožen za rabo v cerkvi in šoli, v uradih in javnem življenju, za znanstveno-umetniško ustvarjanje in za obrtno-trgovsko izražanje; svoje izrazite narodne posebnosti (nošo in navade, tako imenovano narodno blago: pravlјice in pripovedke, pesmi in pregovore, uganke in vraže), ki

označujejo naše mišljenje, čutenje in hotenje, naš narodni značaj; svojo razvito umetno književnost, ki je dosegla v nekaterih vrhovih evropsko višino; svojo napredujočo znanost (šolstvo) in umetnost, ki po kakovosti v glavnih predstavnikih ne zaostaja za drugimi; svojo izvedeno gospodarsko-družbeno razčlenjenost (kmetovstvo, meščanstvo, delavstvo, uradništvo in svobodne poklice intelektualcev); končno, kar je odločilno: vse nasprotne sile, domače in tuje, niso mogle nikdar popolnoma ubiti v ljudstvu bolj ali manj žive zavesti o njegovi svojstveni bitnosti, ki se kaže že od zdavnaj tudi v posebnem imenu naroda (Slovenec) in njegove zemlje (Slovenija).

4. Leta 1848. nismo politično dosegli ničesar; v obnovljeni ustavni dobi smo se lovili sem in tja: dokaz leto 1865., 1867. in 1870. Ko je bil Belcredi dne 20. septembra leta 1865. razveljavil Nemcem prijazno februarско ustavo (centralistično), smo sklenili v Mariboru dne 25. septembra istega leta slovenski državnopravni program, ki je bil zgodovinska zastarelost: Notranja Avstrija. Duševni oče mu je bil Andrej Einspieler. Njegova značilnost je bila v tem, da se je podrobno bavil z ustavnim vpršanjem, kar se je prvič zgodilo pri nas.

Poročevalec mariborskega shoda, Luka Svetec, ki je bil najbolj razumen praktični politik te dobe, je nasprotoval temu programu in je zagovarjal južnoslovansko državno skupino, ki sta jo branila tudi Herman in Trstenjak.⁵ Kakó je Janko Sernek nastopal na tem shodu, ki se ga je udeležil, mi ni znano; toda pozneje, leta 1866., se je v Geršakovem časopisu „Čitalnica“ (III.) izrekel proti mariborskemu programu iz razloga, ker enostransko posnema češko zgodovinsko pravo. Že omenjeni dopisnik iz Ljubljane je v celovškem „Slovcu“ istega leta (štev. 80) opravičeval sprejetje mariborskega programa s tem, češ da je bilo to leta 1865. lahko razumljivo kot potrebno in neizogibno zlo, ker so bile takrat slovenske dežele še del nemške zveze (Bund) in so zapreke „javne dostojnosti“ branile Slovencem, da bi bili podali roko Hrvatom, kar je pa potem vse odpadlo, ko je bila Avstrija po izgubljeni vojni s Prusijo odrinjena iz nemške zveze. Stoječ na pravilnem

⁵ Vošnjak, Spomini, I., 209—210.

stališču, da „mora zemlja služiti narodu za njegov razvitek, a ne narobe“ (načrt programa za „Slovenski narod“), se Serneč tudi ni takoj navduševal za Belcredija ob njegovem nastopu, kakor je povedal Josip Vošnjak,⁶ ampak je priporočal previdnost. In prav je imel, ker Slovenci smo se vedno vse preveč radi navduševali, ako nam je kdo privoščil lepo besedo. Belcredi je bil federalist na zgodovinski osnovi; po njegovi zamisli bi bili prišli Slovenci v avstrijsko skupino, kjer bi bili odločevali Nemci.

V nemški pisanem konceptu, ki se nam je ohranil in o katerem ne vem, čemu je služil, se je Janko Serneč — najbrž 1865. leta — potegoval za obstanek celotne Avstrije na osnovi oktobrske diplome; obenem je priznaval Madjarom vodilno odločnost v boju z nemško birokracijo. Zavračal pa je njih gospodstvaželnost nad južnimi Slovani in Rumuni kakor tudi njih očitek o srbskem carstvu, češ da je hitrejši razvoj zapadnih južnih Slovanov (Slovencev in Hrvatov) podan v Avstriji, ako se jim drugače da zadostna svoboda, ker tukaj so jim na razpolago velikanska prometna sredstva vse države in imajo pristop do nemške znanosti: misel na kakšno srbsko carstvo je ljudstvu čisto tuj a (podčrtal Serneč).

Ko je padel Belcredi in prišel na krmilo Beust, je nastala 1867. leta dvojna monarhija: Avstro-Ogrska tudi z našim soglasjem. Posebno Svetec, ta „kristalizirana slovenska pamet“, kakor ga je nekoč imenoval Bleiweis,⁷ je opustil slovenski politični program, ki ga je še 1866. leta zagovarjal prepričevalno v „Novicah“ in celovškem „Slovincu“, ter se je veselil v novi decembrski ustavi § 19. o narodni enakopravnosti in razširjenja deželne avtonomije...

Po dogovoru v Sisku smo bili Slovenci sicer priznani kot narodna celota, ki sklene zvezo (federacijo) s Hrvati v „trojedni kraljevini“. Urednik Tomšič, ki se je poleg Poklukarja, Razlaga in Trstenjaka udeležil tega sestanka in na slovenski strani vodil zanj priprave, nas je pa točno označil, da smo vse premevžasti in „brez kompasa, veše, ki slepo frfrajo okolo lučice“; tožil je, da se niso mogli nikakor ve-

⁶ Spomini, I., 187.

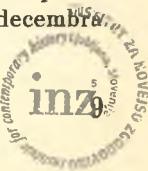
⁷ Vošnjak, Spomini, I., 214.

zati, ker so bili premalo veljavni in so slovenski voditelji ošabni; končno se mu je zdelo „vse naše politikovanje zastonj, dokler se naši ljudje 1. med seboj ne sporazumejo, 2. dokler se ne držé nobenega sklepa.“⁸ Torej: neenotnost, nejasnost in nediscipliniranost v narodno-političnem vprašanju.

Leta 1848. je skupna italijansko-nemško-madžarska nevarnost združila vse avstro-ogrske južne Slované predvsem na osnovi naravnega načela t. j. sorodnih narodnosti. Leta 1870. se je pa uveljavilo neso-glasje zaradi „piemontstva“, t. j. okrog koga naj se zbere južno slovanstvo, oziroma v kakšnem okviru naj se to zgodi. Pri tem so Hrvati računali z nami, a vojvodinskim Srbom smo tedaj delali nekako napotje zaradi svoje lege in svojega „avstrijanstva“, ker ti so bili pač za združenje z rojaki v Srbiji. Takó ni prišlo tega leta do učinkovitih dejanj, ampak samó do načelne platonične izjave o „edinstvu“, ki je bila odmev pomembne zgodovinske dobe, ko se je dovršilo združenje Italije in se je kovalo z zmagami nad Francozi novo nemško cesarstvo, ki se je uresničilo že takoj v začetku 1871. leta.

Ohranil se nam je načrt oklica, ki ga je sestavil Janko Sernek leta 1870. za deželnozborske volitve na Štajerskem. Bistvene točke tega načrta bi bile glede državnega prava naslednje: 1. Zedinjena Slovenija kot avstrijska kronovina. 2. Nemcem po mestih se dovoljuje, da v deželnih stvareh ostanejo v zvezi z Gradcem, dokler ne sklenejo drugače, a dosti velika mesta se lahko po zgledu svobodnih hrvatsko-ogrskih kraljevskih mest organizirajo zase in se potem izločijo iz okrajnih zastopov. 3. Raba slovenščine v vseh javnih uradih in šolah, za Nemce pa nemščina. 4. Kot prehodna ustanova do zedinjene Slovenije poseben oddelek pri namestništvu v Gradcu in poseben deželni zbor v Mariboru ter deželno nadsodišče za vse Slovence v Ljubljani. 5. Na osnovi oktobrske diplome večji obseg deželne oblasti (avtonomija) za šolstvo, posojilništvo, zdravstvo, glede občin, domovinske

⁸ Razprave, 1928, 98, 100—101 (v pismih Jurčiču iz 1870. leta). Pripominjam, da je v Prijateljevi objavi ljubljanske resolucije z dne 1. decembra 1870. leta pomotoma izostalo pri točki 2. (str. 112) ime „Srbi“.

pravice, javne varnosti ter glede vpliva pri izvrševanju vseh postav in imenovanju uradništva. 6. Zedinjenje s Hrvati glede državlanskega in kazenskega prava, organizacije uradov, vseučilišča in skupnih najvišjih uradov. 7. Izprememba ustave in v ta namen združitve z drugimi slovenskimi in avstrijskimi poslanci, posebno slovanskimi. V volilni oklic, ki ga je priobčil Josip Vošnjak,⁹ sta se iz Sernčevega osnutka sprejeli 1. in 3. točka, od 4. točke samó terjatev glede deželnega nadsodišča v Ljubljani, sprejeli sta se tudi točka 5. (načrt je našteval deželno kompetenco, volilni oklic pa državno in se je za skupno označilo le vojaštvo, denarstvo in trgovstvo) in 7. točka; popolnoma sta se izpustili 2. in 6. točka.

IV.

5. Za vsak narod in državo je pomembno njuno razmerje do cerkve in duhovščine: ali gledata v njiju v prvi vrsti verski posredovalki ali pa obenem tudi brezpogojni vodnici v omiki, politiki in gospodarstvu. V tem je nasprotje; tukaj govorim posebno o vprašanju zakonstva in šolstva.

Avstrijska ustava iz 1849. leta (4. marca) je priznavala vsakomur popolno versko svobodo ter prepuščala vsaki zakonito priznani cerkvi svobodno urejanje in oskrbovanje njenih razmer in imetja, vendar jo je sicer podrejala splošnim državnim zakonom; glede učilišč in vzgajališč si je pa pridržala država vrhovno nadzorstvo. Polagoma se je pripravljala preobrat in, ko je bila 1851. leta preklicana marčna ustava, se je sklenila 1855. leta pogodba (konkordat) med cerkvijo in državo, po kateri je država zakonstvo in šolstvo prepustila cerkvi, da ju ureja in vodi. Katoliške zakonce je sodilo odslej škofovsko sodišče; enako so pripadali sodni oblasti katoliške cerkve tisti zakoni, kjer je bil eden izmed zakoncev katoličan, drugi protestant. Zakone med kristjani in tistimi, ki so odpadli od krščanstva, je cerkev zaničevala in odsvetovala itd. Nadzorstvo nad šolstvom je pripadalo škofom in kmalu je imelo n. pr. 181 gimnazij duhovske ravnatelje, a le 81

⁹ Spomini, II., 128.

je bilo posvetnih. V tajni pogodbi se je zavezala država, da ne izpremeni verskih zakonov brez predhodnega odobrenja papeške kurije.¹⁰

Trojna aristokracija, ki je vladala v Avstriji: cerkvena, uradniška in vojaška se je morala po izgubljeni vojni 1859. leta umakniti ustavnosti. V razpravo je prišlo tudi vprašanje konkordata, ki ga je postavilo nemško svobodnomiselstvo na dnevni red 1868. in 1874. leta. Izpremenile so se posebno konkordatske določbe glede zakonstva in šolstva. Boj je bil oster; papež Pij IX. je zavrgel cerkveno-politične postavbe iz 1868. leta (o zakonstvu, šolstvu in interkonfesionalnosti) kot „popolnoma ničeve in vedno neveljavne“, a leta 1874. (zakon o zunanjih pravnih razmerah katoliške cerkve, o prispevkih za verski zaklad iz duhovniških dohodkov in o priznanju verskih družb) je obžaloval, da je tudi avstrijska vlada prestopila k sovražnikom cerkve.¹¹

6. Na Slovenskem sta se že pred letom 1848. izoblikovali svetovno-nazorni struji: c e r k v e n a (konservativna) in s v o b o d n o m i s e l n a (liberalna), ki sta potem v ustavni dobi trčili druga ob drugo ne le v vprašanjih omike, ampak tudi gospodarstva in politike.

Slovenski duhovščini moramo priznati, da je bila po veliki večini zaslužna za narodni prerod, ker je ostala v ozki zvezi s svojim ljudstvom. Enako pa je treba ugotoviti, da je bilo njeno stališče glede d u h o v n e s v o b o d e, posebno v književnosti in znanosti, po navadi pretirano policijsko. Levce je leta 1870. navajal za dobo zadnjih 20 let te-le primere, kjer se je del duhovnikov (Jeranovci) in poleg njih tudi ž njimi se ujemajoči del posvetnjakov (Bleiweisovci) spotikal ob slovenske slovstvenike, ki so danes stebri naše književnosti: Prešeren, Levstik, Janežič, Jenko, Jurčič in Stritar.¹² Pripominjam, da bi se seveda tudi njih spisi ne bili mogli in smeli izogniti svobodni oceni; toda tukaj se t a k r a t ni izvajalo umetniško-znanstveno obravnavanje, ampak se jim je o z k o s r č n o očital versko-nravni nedostatek ali pregrešek, s čimer so hoteli te vrste ocenjevalci kratko in malo od-

¹⁰ Charnatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907., I., 28—31.

¹¹ Mayer, Geschichte Österreichs mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben, II., 686.

¹² Ivan Prijatelj v Ljubljanskem zvonu, 1924., 674—675.

ganjati s slovenske zemlje vsako svobodnejše slovstveno ustvarjanje. Duhovna svoboda je pa osnova napredujočega življenja. Kdor ni navajen ali si ne upa svobodno misliti, da se vedno zanaša samó ali v prvi vrsti na druge (avtoriteto), tak tudi ne ravna svobodno.

Ako načelno zavračam to cerkveno-duhovniško stališče, s tem še nikakor ne zagovarjam brezpogojno ravnanja moderne (liberalne) države in posvetnega svobodoumnštva; nasprotno jima očitam nedoslednost in samovoljstvo, ker ne mislim, da je država edini vir vsega prava in da ji zató pripada vse-mogočnost. Cerkev in država bi se morali odreči medsebojnega policijskega nadzorstva; saj je ljubljanski „Slovenec“ pisal leta 1875. (štev. 25)¹³ pravilno, da je vera dar božji, ki se ne da komandirati v človeka. Ločitev cerkve od države bi koristila obema, ker bi ju osvobodila. Do tega demokratičnega načela se ni nikdar povzpelo slovensko svobodnomiselstvo: na pol pota sta ostala ne le Razlag in Tavčar, ampak tudi Žerjav in Pucelj; zakaj slovensko svobodoumno meščanstvo in kmetovstvo je enako v Avstriji kakor v Jugoslaviji glede cerkveno-političnih vprašanj poznalo mnogo osebnega prerekanja, a malo načelne odločnosti.

Na drugi strani so odpor proti cerkveno-političnim postavam vodili državnopravni federalisti, n. pr. Čehi in Poljaki, iz tega razloga, ker niso priznali osrednjemu parlamentu pravic, ki bi jih bile morale imeti dežele. Slovenci smo soglašali s tem v bistvu pravilnem naziranju, a smo obenem pozabljali, da bi bila večja deželna avtonomija koristila samo Kranjski in morebiti tudi Goriški, drugod pa bi nas bili vladali Nemci in Italijani, dokler smo bili razbiti v šestero pokrajin, oziroma osmero, ako prištevamo še beneške in ogrske Slovence, ki so pa živeli takrat že v dveh drugih državah (Italija, Ogrsko). Češko-poljsko stališče ni moglo biti v vsakem primeru tudi slovensko.

7. Leta 1848. je zagovarjal pri nas cerkveno stališče Pogačarjev „Slovenski cerkveni časopis“, pozneje „Zgodnja danica“, kjer je pisal 1849. leta (štev. 2) Luka Jeran, narodni buditelj in dobrotnik mladine, zoper osnovne državljanske pravice, kolikor so se tikale cerkvenih raz-

¹³ Najbrž urednik sam — Kaulus, t. j. Klun.

mer, in terjal, da bi se verska vprašanja obravnavala v posebnih zborih vsakega naroda po njegovih potrebah in željah, kar bi bilo s a m o n a s e b i pravilno. Duhovniki so dobili 1853. leta anonimno pismo, ki je svarilo pred naročanjem „Novic“, češ da so veri nasprotno in da je Bleiweis največji protivnik duhovnikov, kar je bilo seveda neosnovano.¹⁴

Radikalno svobodnomiselno stališče je zagovarjal 1848. leta profesor Konšek v časniku „Celjske slovenske novine“, kjer se je terjala ločitev cerkve od šole, odprava celibata in samostanov ter sekularizacija cerkvenega imetja (štev. 13. in 14).; toda na drugi strani je prinašal list tudi sestavke, ki so bili temu nasprotni. Enako so bili nekateri takratni naši poslanci v marsičem levičarji, n. pr. Ambrož, Černe, Gorjup, Kavčič, ki je prvi v ustavnem odseku kromeriškega državnega zbora predlagal ustanovitev Slovenije (brez koroških Slovencev), in znameniti pravnik Krajnc. —

Proti jeranovstvu je nastopal časih sam Bleiweis, ki je bil sicer konservativec, a pri tem človek naravne pameti, da je spoznal, kakó potrebujeta zanemarjena in zapuščena slovenski kmet in rokodellec poleg verske tudi svobodne narodne, politične in gospodarske omike. Takó je imel v „Novicah“ že leta 1849. (štev. 26) in 1852. (štev. 93, 95) spore z Jeranom, kjer je preganjal sleparstvo in vražarstvo v verstvu ter se je potegoval za „pravo pobožnost, nikdar pa ne za krivo vero, hinavstvo in tercialstvo“. Izjavljal je, da „več potov vodi v Rim“ ter da glede vernosti in nravnosti ne pojde v šolo k „Zgodnji danici“. Pozneje je v ustavni dobi nasproti nemškemu in slovenskemu liberalizmu branil katoliško cerkev in duhovščino, a obenem pisal v „Novicah“ n. pr. 1871. leta (štev. 43), da sta mu „hinavstvo in takó imenovano tercialstvo“ gnusoba, in se je še 1877. leta v „Novicah“ (štev. 8) potegoval nasproti „Zgodnji danici“ za svobodno znanost kot urednik „Letopisa“, ki ga je izdajala „Slovenska matica“.

Leta 1861. je zagovarjal ob začetku obnovljenega ustavnega življenja Andrej Einspieler načelo svobodne cerkve v svobodni državi

¹⁴ Bleiweisov zbornik Slovenske matice, 1909., 171 (Bleiweisu je to pismo sporočil župnik Cigler).

z dokazovanjem, da se dajo n. pr. vprašanja zakonstva, šolstva in menjavanja konfesij rešiti le na osnovi svobodne cerkve, ker država ne more dovoljevati cerkvi drugega kakor pravico bivanja, a cerkev ne more terjati od države drugega kakor pravico bivanja in svobodnega razvoja.¹⁵ Istega leta in naslednjega 1862. se je izrekel za ustanovitev umne, liberalne stranke v katoliški cerkvi, da bi s svojo npravno težino zadrževala vse politične napačnosti.¹⁶ Leta 1862. je tudi povedal, da se more uresničiti svobodna cerkev edino s tem, ako potolče svoje nasprotnike: birokracijo, liberalstvo, framasonstvo in nazadnjaštvo, ki pod cerkvenim videzom s svojimi zastarelostmi dejansko slabi in ugonablja moč katoliške cerkve, ker jo spravlja v nezasluženo sumničenje.¹⁷ Leta 1863. je v zadnji številki svojega časopisa izjavil, da je vzgajal bralce za „človekoljubno in svobodno svetovno nazi-ranje.“¹⁸

Takó je bil Einspieler bela vrana med slovensko duhovščino, ko je načelno zagovarjal ločitev cerkve od države. Skoraj pol stoletja pozneje se mu je pridružil Janez Evangelist Krek s tem, da tej ločitvi ni nasprotoval z verskega stališča, ko je bil že prej kot gojenec dunajskega Avguštineja obsojal državno cerkev.¹⁹

Proti koncu 60. in v prvi polovici 70. let se je med Slovenci zopet poostrilo razmerje med obema strujama zaradi cerkveno-političnih vprašanj. Prvo strujo, ki je zagovarjala terjatve cerkve in zgodovinsko državnopravnost posameznih kraljevin in dežel, so branili: na Kranjskem „Zgodnja danica“ (Jeran, Čebašek), „Novice“ (Bleiweis, Costa, Svetec, Toman) in ljubljanski „Slovenec“ (Klun, Marn, Vončina); na Štajerskem „Slovenski gospodar“ (Herman, Ulaga, Kosar); na Goriškem „Glas“ (Hrast, Gabrijevčič, Tonkli) in na Koroškem se jim je pridružil Einspieler — to so bili „stari“. Drugo strujo so branili „mladi“, ki so bili proti cerkveni politiki in za svobodno narodnost,

¹⁵ Stimmen aus Innerösterreich, 1861, 57—65.

¹⁶ Istotam, 1862, 4.

¹⁷ Istotam, 1862, 1—4.

¹⁸ Istotam, 1863, 166.

¹⁹ Izbrani spisi (ureja Ivan Dolenc), I. 67, 73 (3. in 8. Krekovo pismo Janezu Hladniku iz 1889. leta).

in sicer glavno „Slovenski narod“ (Jurčič, Razlag, Jos. Vošnjak, Zarnik); na Goriškem „Soča“ (Lavrič, Klavžar, Dolenc) in na Tržaškem Nabergoj.

Svojo pot ne le proti „starim“, ampak časih tudi zaradi njih plašljivosti in omahljivosti tudi proti „mladim“ (osebno n. pr. proti Zarniku) sta hodila takratna prvaka slovenske književnosti in kritike: Fran Levstik v „Pavlihi“ 1870. leta in Josip Stritar, ki je v „Dunajskih sonetih“ 1872. in 1873. leta (2. izdaja) izpodbujal „mlade“ k odločnemu boju za dom, človeštvo (pozneje: svobodo) in resnico (XXIII. sonet; podčrtal Stritar) ter moško izpovedal svojo „vero.“

Izpoved mojo čujte: Jaz svobodi
Iz srca vdan sem, — mirno poslušajte!
V politiki poštenje mene vodi;

Temo sovražim, — kamen pobirajte!
Za mir gorim in spravo med narodi;
Slovenec liberalen sem, — metajte!

(XXXIX. sonet; podčrtal Stritar).

Slovensko svobodnomiselno strujo sta podpirala posebno tudi štarska duhovnika Raič in Trstenjak, oba izobražena in odločna moža. Davorin Trstenjak je pisal n. pr. 1870. v novoletni številki „Slovenskega naroda“ v uvodnem sestavku, da je ta list nastal zato, ker so prejšnji slovenski politiki hodili napačno pot, ko se niso ozirali na večino mislečega naroda in so delali škodljive nedoslednosti; slovenska duhovščina, ki je izvrsten steber naše narodnosti, naj ne išče zvez drugod kakor v svojem narodu; ne podkopujemo večnih resnic ter se ne upiramo napravam in obredom cerkve, ki ji pripadamo, nismo pa cerkven politični časnik, ker so cerkvene stranke iz večine odvisne od škofov, ki niso v politiki edinih misli; naš list bo služil duhu, ki veje iz zgodovine cerkve, a ne iz nestrpnih glav; pri Slovencih je preveč občutljivosti in zavisti; ker smo majhen narod, mora biti pri nas vsak narodnjak velik značaj (podčrtal Trstenjak); idiličnosti v politiki nikdar ni bilo in je ne bo, ker absolutizem

ne pospešuje nobene stvari; naša politična moč leži v soglasnih terjatvah vsega slovenskega naroda; politika slovenskih voditeljev je pomanjkljiva, ker vidijo našo politično akcijo v ministrskih lopah, a ne med narodom in za narod (podčrtal Trstenjak).

Ta kritika ima v bistvu še danes ob izpremenjenih razmerah svoj nezmanjšani pomen. Enako je priporočal Božidar Raič leta 1871. v istem listu (števil. 110, 122—124) neskvarjeni Kristov nauk kot edino svetlo vodilo, da zavlada v verstvu vedrina; duhovniki, ki naj bi prinašali ljudstvu blagost, niso poslani zato, da se nanje opira absolutizem; poslanci niso v cerkvenem zboru ali koncilu, ampak v boju proti zagrizenim nasprotnikom naše narodnosti in našega bitja; protestantovstvo je moralo prebuditi slovenski jezik in slovstvo; vsak pravi narodnjak bi moral biti naprednjak, a ta umen svobodomislec; brez pravičnosti ni pobožnosti. Leta 1873. je pisal istotam (števil. 229), da je samó zasebna krepost vsakega posameznika, ali je pobožen ali brezbožen.

Pri slovenskem sporu med cerkvijo in državo te dobe omenjam še zanimivo pastirsko pismo, ki ga je izdal ob svojem nastopu leta 1875. ljubljanski škof Janez Krizostom Pogačar. Ni v nič deval nove šolske postave, ampak je videl v njej tudi nekaj dobrega. Predvsem je pa povedal kranjski duhovščini resnico, da mera njenega dobrodejnega vpliva ni odvisna samó od duhovske časti, ampak od osebne vrednosti; zakaj pridigovati bi morali z lastnim zgledom. Vprašal jo je, ako ni vera okrog njih zato v nevarnost prišla, ker so spali ali, kar je prav isto, nepristojnosti počeli.²⁰ Ta Pogačarjeva poslanica, ki konkordatski duhovščini ni bila ljuba, ima glede pojmovanja duhovniške oblasti (avtoritete) svoj splošni pomen še danes in vedno...

8. Kakšno stališče je imel v cerkveno-političnih vprašanjih Janko Sernec, ki je bil bister pravnik in zmeren svobodomislec?

V mariborski čitalnici je v ohranjenem nagovoru iz 1863. leta priznaval duhovščini pomen za slovenščino ter se veselil sloge med njo in drugimi stanovi, zavračal pa je brezboštvo in osebne opazke o škofu Stepišniku, Slomškovem nasledniku, češ da je treba navajati

²⁰ Laibacher Diöcesanblatt, 1875., števil. 1 (nemško-slovensko besedilo).

razloge, ako komu ni kaj všeč, a ne nastopati zoper nasprotnikovo osebo. Nekdo je bil namreč tega leta sporočil v „Novicah“ (števil. 43), da se nekateri predmeti v mariborski bogoslovnici ne učijo več v slovenščini; obenem je bil pripomnil, da piha mrzla sapa tam, kjer je nekdanji tlel ogenj ljubezni do naroda, in da sinko podira, kar je postavil oče. V načrtu za program „Slovenskemu narodu“ je terjal 1868. leta, kakor vemo, da pušča list pri miru dogme in bistvene cerkvene naprave, da se poganja za ohranitev cerkvenega imetja, da se ljudska šola ne loči od cerkve in da se krepi javno cerkveno življenje; toda glede izpremenljivih cerkvenih naprav in ukazov cerkvene gosposke je hotel, da se pretresajo svobodno in mirno.

Jasno je označil svoje protikonkordatsko stališče, ko je 1868. leta v „Slovenskem narodu“ (števil. 46, 58) priznaval državi oblast v vsem, kar se tiče zunanjih in pravnih razmer pri sklepanju in razdružitvi zakona; glede ljudskih šol je zagovarjal versko osnovo in bil proti ločitvi šole od cerkve, odrekal pa je duhovščini izključno oblast nad šolstvom in učiteljstvom, ker pripada ta tudi občinam, okrajnim in deželnim zborom ter državi. Najbolj odločno je pokazal svoje svobodoumno naziranje v že omenjenem osnutku za volilni oklic 1870. leta. Takrat je glede cerkvenih in šolskih vprašanj predlagal naslednje: 1. Versko prepričanje je popolnoma prosto. Želimo, da se javni mir ne moti po takih novih dogmah, ki preveč priostrujejo razloček med verozakoni, a tudi med vero in znanostjo (dogma o papeški nezmotljivosti). 2. Karkoli je pravno vprašanje, naj presojaajo državne in narodne oblasti. Želimo, da doseže katoliška cerkev svobodno oblast v vseh cerkvenih stvareh, posebno pri imenovanju svojih upraviteljev. 3. Želimo, da se izpremeni sedanja katoliška ustava v tem pomenu, da se vseh pomembnejših opravkov udeležujejo tudi posvetnjaki na shodih po farah, okrajih in škofijah. 4. Že zato, ker se sklene zakon po prosti pogodbi, ne moremo zagovarjati načela, da bi se moral skleniti neobhodno pred državno oblastjo. 5. Cerkevno imetje je last kakor vsaka druga, zato nedotakljiva. Treba pa bo predrugačiti postavbe, ki preveč omejujejo svobodno premembo in dohodke tega imetja preveč različno razdeljujejo med duhovnike. 6. Odobravati

moramo, da je dobila šola samostojno organizacijo, a da vendar ne prezira duhovništva. Dolžnost vsakega domoljuba je, da po možnosti podpira šolo; posebno želimo, da uporabljajo duhovniki nekoliko več svojega prostega časa za pouk mladine v vseh koristnih predmetih. 7. Ker je omika prava podlaga boljše bodočnosti našega naroda, zato moramo pomnoževati dobre šole vseh stopenj.

Od tega Sernčevega osnutka, ki je kazal liberalnost posebno glede posvetne znanosti in cerkvene uprave ter socialnost glede cerkvenega imetja, so se sprejeli v končni volilni oklic samó trije predlogi v izpremenjeni, medli obliki: 1. samostojnost katoliške cerkve v njenih notranjih poslih obenem z enakimi državljanskimi pravicami za drugoverce, ki uživajo popolno versko svobodo; 2. šolska postava naj se še enkrat popravi takó, da „se v samostalni organizaciji šole tudi katoliški cerkvi primeren vpliv pri nadzorovanju šol odloči“; 3. cerkveno imetje je kakor vsako drugo nedotakljivo.²¹

V.

9. Kakor je razvidno iz pisma, ki mu ga je 1860. leta poslal njegov prijatelj, Hrvat Sime Heržić, poznejši svetovalec „banskega stola“ v Zagrebu, se je Janko Sernec odločil, da hoče kot pravnik preučevati slovansko pravoznanstvo. Ohranil se nam je njegov koncept iz 1862. leta, ki ima napis „Stara pravica“. Iz njega sem posnel Sernčeva gospodarsko-družbena načela glede kmečkega stanu.

Dve leti je bival v Karlovcu na Hrvatskem v pisarni nekega odvetnika. Z graškega vseučilišča je bil prinesel s seboj na Hrvatsko polno glavo rimskega in nemškega prava, da so se mu zdeli Hrvati zaostali v primeru s Slovenci. Pred uvedbo avstrijskih postav je bilo tam po krivdi graščinske samovoljnosti še malo pravnega reda. Toda z a d r u ž n o življenje, ki ga je začel preučevati, mu je pokazalo, da je bilo zaradi dolgov ali prostovoljno prodanih prav malo kmečkih zemljišč; da sta bila zaradi vzgoje nezakonskih otrok tožena iz pisarne njegovega predstojnika le dva meščana; da je bilo tožb zaradi

²¹ Vošnjak, Spomini, II., 128—129.

dediščine malo, a še to samo med meščani: večina vseh pravn je bila med graščinami in prejšnjimi podložniki ter zaradi kupčije.

Ko je prišel domov na Slovensko, je spoznal Janko Sernec žalostne nasledke nemškega prava, ki je bilo pri nas gospodujoče. Vsak čas se je dogajalo, da so otroci tožili očeta ali mater in da je sestra prodala bratu zemljišče; da je bil en brat bogat, a drugi je hodil kot siromak po svetu; da je stari oče beračil, ker ni bil vknjižen njegov izgovorjeni užitek; da je marsikatera nezakonska mati utopila svojega otroka in se ga s tem rešila...

Bivanje na Hrvatskem je prepričalo Janko Serneca o koristnosti zadrúžnega življenja, ki jo je navajal 1859 leta Ognjeslav Utiešenović v knjigi: Die Hauskommunionen der Südslawen. Po mnenju mnogih, znanih mož je vplivalo zadrúžno življenje v nravnem oziru bolj blagodejno kakor zasebno: delali so manj in porabili manj blaga za kritje zadrúžnih potreb kakor ob enakem številu oseb pri zasebnem gospodarstvu; udje so bolj delali in rajši kakor najeti posli; lenoba, ki se je tu in tam pojavljala, je izvirala iz nezadostnega šolanja in iz nizkih tržnih cen za kmečke pridelke; v deželi skoraj ni bilo revežev, beračev; izmed avstrijskih dežel je bilo tam največ zakoncev in zato najmanj nezakonskih otrok; zgodilo se je malo tatvin in ves narod je užival boljšo hrano kakor sosedje; zadrúžno zemljišče je rodilo več žita, vina in drugih plodov ter redilo več živali kakor zasebno zemljišče pri enaki množini delavcev; tisti, ki so začeli posamezno življenje, so kmalu prepadli s svojim imetjem.

Janko Sernec je predlagal, da bi se tudi na Slovenskem uvedlo zadrúžno življenje na naslednji način. Postava ne bi smela siliti, da bi vsi kmetje morali (podčrtal Sernec) živeti v zadrugah, ampak naj bi se dovoljevala s v o b o d a (podčrtal Sernec). Vsak posestnik naj bi lahko po svoji lastni volji napravil zadrugo s svojimi otroki ali s svojimi brati in sestrami, da bi po njegovi smrti že veljalo zadrúžno pravo. Vsako kmečko zemljišče naj bi se moglo vknjižiti kot lastnina vse rodovine. Ustanovniki zadruge naj bi prostovoljno sklenili zadrúžno pogodbo, a zadrúžna postava naj bi varovala, da bi se v zadrugi svoboda posameznega uda ne prikrajševala, kar bi bilo potrebno tudi za tiste zadruge, ki bi se osnovale brez pismene pogodbe. Obstoječe

postave branijo, da bi se vsa rodovina vknjižila kot lastnica zemljišča, a dopuščajo, da živi več oseb pod eno streho, ki delajo druga za drugo. Za začetek bi bilo potrebno, da bi se storilo to, kar je dovoljeno. Ako bi imeli na Slovenskem tisoč takšnih pogodb, ki bi veljale samó za prizadete ude, opirajoč se na dobro voljo vknjiženega lastnika, potem bi se slovenski zastopniki v deželnih zborih lahko sklicevali na to in tudi dosegli takšno združno pravo.

V nekem odlomku, ki je naslovljen „O srenji ali občini“, je primerjal Janko Ser nec rusko ali staroslovansko občino z današnjo. Stara občina je obsegala vsega človeka ter dajala posamezniku in rodovini dosti blaga, a sedanja malo mara za posameznika in ta malo zanjo. Namesto skupnega gospodarstva, ko je občina razdeljevala delo med posameznike, kolikor ga je kdo s svojo družino lahko opravil v določenem času, a enako zopet izkupi ček za prodano blago v sorazmerju z izdelkom, se muči sedaj vsak sam in prodaja svoje blago za pol cene bližnjemu kupcu, ki vleče dobiček zase.

Janko Ser nec se je dotaknil tudi delavskega vprašanja. Storil je to v ohranjenem kratkem konceptu z napisom „Zadružništvo ali socializem“, čigar vsebina je naslednja. Slovenska beseda „zadružništvo“ mu pomeni isto kakor latinska „socializem“. Južnoslovanska zadruga vsebuje skupno delo več oseb ter skupno uživanje pridelkov, oziroma njih razdelitev med zadrugarje. Isti je pa tudi pomen družbenih nauk naše dobe. Razložek med obojim je v tem, da stoji južnoslovanska zadruga na trdni osnovi krvnega sorodstva, medtem ko si upa moderni socializem združiti za medsebojno delo ljudi brez posebne medsebojne ljubezni. Kjer koli se vzbudi močna medsebojna ljubezen, tam se ji pridruži tudi zadružništvo. Pri tem zadenemo že na komunizem, t. j. skupnost imetja, ne le pridelkov; isto je v južnoslovanski zadrugi.

„Strike“, t. j. skupni izstop iz dela vseh delavcev enake vrste, je zakonito sredstvo in naj ga uporabljajo delavci, kjer koli imajo res premajhno plačo. Dandanes ga rabijo prepogosto in voditelji ga upri-zarjajo časih le s tem namenom, da gladijo pot prihodnjemu za-

družništvu. Motijo se: „strike“ koristi, kjer je cena delu pod povpraševanjem, a škoduje, kjer je plača primerna ali že prevelika. Navadno bo takó, čeprav dovedejo postranski vzroki časih tudi do drugih učinkov.

Gospodarstvo napreduje dosti hitro po lastnih, starodavnih načelih. Posebno pomeni splošna šolska dolžnost tudi gospodarski napredek, ker vpliva na večjo plačo prostega dela. Množenje kapitala nikakor ne vodi do njegove vsemogočnosti, ampak mora padati njegova moč vedno bolj, ker se znižujejo obresti. Ni nam treba zadružništva, ker napredujemo brez njega bolj gotovo in dandanes tudi ne več tako počasno.

Težko doživimo tako dobo, kakor je bil začetek krščanstva, da bi dobili zopet zadružništvo na osnovi močne medsebojne ljubezni. Navdušeno mladino mikajo nauki zadružništva; naj ne pozabi, da ne more mahoma izpremeniti svetá. Lahko pa pripomore, da se razločki polagoma izravnavajo: trudi naj se za razširjanje omike in z varčnostjo naj prihrani tudi nekaj kapitala prihodnjemu zarodu. S tem pomaga gospodarskemu napredku, skrbi za nizke obresti in visoko plačo prihodnjih časov.

Kljub idealizaciji južnoslovarske zadruga, ki o njej izpregovorim v naslednjem poglavju, je spoznal Janko Sernec pravilno, kakó kvarno vpliva v gospodarskem in zato tudi nravnem oziru neomejena osebna lastnina. Ker je naše dedno pravo urejeno po rimskem in nemškem, si ne more misliti skupnega gospodarstva. Graščaki so se bali — takó si je razlagal današnji družbeni red — za desetino in tlako, a državni uradniki za davke; zató so zaupali gospodarstvo samó eni osebi (navadno najstarejšemu sinu), ki naj bi dobil zemljišče po nizki ceni.

Gledé velike obrti se je pa motil. Moč kapitala ne pada, ampak narašča, da zajemlje vedno nove plasti. V dobi gospodarskega uspevanja se ta razvoj ne vidi takó jasno, kakor ob zastoju ali krizi. Vloga posameznika v gospodarstvu se ne precenjuje. Zato je tudi Sernec

duhu Smithovega narodno - gospodarskega nauka (liberalizma) pretiraval pomen varčnosti, ker kapital ne deluje samó z obrestmi, ampak ima vsemogoče oblike izkoriščanja. Moderni socializem ne zida svoje družbene stavbe „brez posebne medsebojne ljubezni“, ampak vzbuja pri izkoriščanih **z a v e s t s k u p n o s t i**, ko jim odkriva njih medsebojne potrebe in moč organiziranega odpora.

„Novice“ so pisale 1867. leta (štev. 41) zoper takratne nemške liberalce, češ da ljudstvu ni po volji, ker so odpravili po ječah pretepanje „lumpov“ (narekovaj v izvirniku) in verige na nogah za razbojnike. Nasproti temu čisto juridično — formalističnemu pojmovanju je Janko Sernec leta 1862. pravilno razlagal z družbenega stališča, da hudodelstvo rodita revščina in zapuščenost. Bogat človek navadno ne krade, ne slepari in ne ubija; glad in sila navajata h krivicam. Hudodelec postane tisti, ki se mu nikdar ne odkrije nobeno človeško srce; zato tudi sam svoje zapira vsemu svetu, da ne ljubi nikogar...

Takó je bil Janko Sernec ob začetku 60. let, ko velika večina slovenskega izobraženstva niti od daleč ni mislila na družbeno vprašanje ali je vsaj njegovo potrebo za naše razmere odklanjala brezpogojno, po svojem mišljenju časovno prvi družboslovec na Slovenskem, ki se je načelno ukvarjal s preučevanjem naših kmečko-delavskih razmer in je pri poljedelstvu zavračal neomejeno zasebno lastnino. V polovici 60. let se mu je pridružil kot drugi slovenski družboslovec Ivan Geršak, ko je v Smithovem liberalnem duhu obravnaval narodno-gospodarska vprašanja glavno v svoji „Čitalnici“, prvem slovenskem obzorniku,²² ki je izhajal v Gradcu od 1865. do 1866. leta in čigar sodelavec je bil, kakor že vemo, tudi Janko Sernec. Kot tretji (štajerski) Slovenec, ki je spoznal proti koncu 60. let, da

²² Einspielerjeve „Stimmen aus Innerösterreich“, ki so izhajale v Celovcu od 1861. do 1863. leta in imele namen, da bi seznanjale Nemce s slovenskimi prizadevanji, so bile prvi, od Slovencev v nemškem jeziku pisani politični obzornik.

je „socijalno vprašanje za nas ravno tolike, če ne še večje važnosti, nego je narodnostno“ in „da je socijalno vprašanje v ozki zvezi z našim narodnostnim vprašanjem,“ je nastopil Ferdo Kočevvar-Žavčanin.²³ V 70. letih sta se ukvarjala z družbenim vprašanjem: Valentin Zarnik v „Novicah“ 1871. leta in Josip Sernec, Jankov brat, ki je izdal 1874. leta knjižico „Materializem in slovanstvo“.²⁴ V 80. letih so nastopili: Krekov predhodnik, družboslovec Ivan Belec v „Slovincu“ 1882., 1884., 1885. in 1888. leta; nato v „Letopisu Slovenske matice“ 1884. in 1885. leta Josip Vošnjak ter 1886. leta Fran Podgornik s knjižico „Delavski prijatelj“.

Ne da bi se tukaj spuščal v ocenjevanje spisov navedenih družboslovcev, hočem podrobno obravnavati samo nazore in načela Josipa Sernca, ker so za tisto dobo pri nas nekaj posebnega in današnji javnosti splošno najbrž neznana.

10. Josip Sernec je označil nezadostnost posebno nemškega idealizma, kakor sta ga učila Fichte in Hegel, ki je zanemarjal stvarnost. Zato je moral priti preobrat — materializem, ki je začel preiskovati naravo, njene sile in zakone, bistvo človeka, njegovo telesnost, njegove potrebe in prizadevanja, njegov vpliv na stvar in vpliv stvari na človeka ter medsebojnost ljudi. Človeški duh je prav tako popolnoma odvisen od stvarnega zunanjega sveta kakor sta na drugi strani človeško telo in obkrožujoča stvar narava odvisna od duha; zakaj človeške duhovne sile opešajo in zamro, ako nima telo dovolj hrane in oskrbe, a duh vzbuja in vodi neštevilne, same po sebi mrtve stvarne moči.

²³ Slovenski narod, 1869., števil. 80 (pod črto). Primerjaj: Ivan Prijatelj, Ljubljanski zvon, 1924, 537 (81. opomba pod črto) in Kajetan Gantar, Socialna misel, 1927., 134. — Prijatelj je pravilno zapisal, da je bil Kočevvarjev spis o socialnem vprašanju „prva daljša razprava o tem vprašanju v slovenski publicistiki“, a Gantar je zmotno domneval, da je bil med Slovenci Geršak „menda prvi, ki se je resno pečal s socialnim vprašanjem“.

²⁴ Dr. Josef Sernec, Advocatus-Candidat: Der Materialismus und das Slaventhum. Marburg 1874 (Selbstverlag).

Naše stoletje je p r a k t i č n o (podčrtal Serneec), ker goji naravoznanstvo, gospodarske in politične vede. Materializem je silno dvignil človeško omiko (kulturo), ko je vsakdo primoran, da se izobražuje, če se hoče vzdrževati in si s tekmovanjem boljšati življenje; dvignil je pa tudi človeško oliko (civilizacijo), ker je s tehniko pospešil pridelovanje (izdelovanje) tvarnih dobrin.

Ves ta velikanski napredek v znanosti in tehniki je pa zvezan s prav takó velikansko revščino, ker veliki kapital požira malega, da se narodno imetje zbira v rokah nekoliko bogatinov, medtem ko se množi število nimaničev. Idealizem je napravil veliko hudega, ker je preziral tvarnost; isto je pri materializmu, ki zanemarja duhovnost. Zapadna Evropa zaman rešuje družbeno vprašanje, ker ne pozna — posebno Germani — drugega kakor zasebno gospodarstvo ter hoče za vedno ločiti človeštvo v milijonarje in berače. Značilnost zapadnoevropskega gospodarstva je v tem, da je med deležniki vsakega zasebnega gospodarstva samo eden, ki ima lastno svobodno voljo, da zapoveduje in odloča, medtem ko so drugi, čeprav dejanski deležniki gospodarstva prav za prav na isti stopnji s strojem; zakaj stroj dela in dobiva hrano (premog in mažo), delavec dela in dobiva mezdo, a kadar se stroj in delavec obrabita, ju podjetnik odstrani: oba sta b r e z v o l j e (podčrtal Serneec).

Po Lorenzu Steinu je označil Josip Serneec osebo (osebnost) kot organsko enoto določene duhovnosti in telesnosti-volje in dejanja v določenem bitju. Vsako določeno bitje se razločuje od drugega. Vsako določeno človeško bitje razvija svoje duhovne sile s tem, da sprejema že nabrane zaklade in jih potem v svoji notranjosti predeluje v nova spoznanja. Enako se vrši glede tvarnih sil. S hrano se ne preživlja samó človeško telo, ampak tudi duh, t. j. vsa človeška oseba, v kateri sta duh in tvar organsko in neločljivo združena. Porabljena ali za bodočnost spravljena (hranjena) imovina vzbuja v človeku čut zadovoljnosti in zavest zagotovljenega obstanka, da more bolj mirno in preudarno misliti, hoteti in ravnati. Vsa tvarnost, ki si jo in kolikor si je določeno osebno bitje zasluži, je organski del njegove osebe. Ker je človeško bitje od tvarne imovine popolnoma odvisno, je ta brezpogojno po-

trebna, bistvena (podčrtal Sernek) sestavina njegove osebnosti. In ker je osebno življenje nemogoče brez zadostne lastnine, mora biti tudi končni namen na zemlji, da ima vsak posameznik možnost svoje g a l a s t n e g a g o s p o d a r s t v a (podčrtal Sernek).

Današnja smer materializma nasprotuje namenu in nalogi človeštva, ki je: razvoj in izobrazba vsakega posameznika kot svobodne osebe v skupnosti. Vedno bolj se množe dobrine v rokah posameznikov, medtem ko morajo drugi delati v gospodarstvu bogatega sočloveka kot stroji, ki nimajo svoje volje. Obstoječe razmere vodijo z matematično gotovostjo do krvavih družbenih preobratov, ki ne morejo ozdraviti zla brez načelne izpremembe zasebnega gospodarstva. To zlo se da zadržati samó s p o d r u ž b l j e n j e m (Vergesellschaftung; podčrtal Sernek) dela, pri čemer ustvarjajo posamezne osebnosti g o s p o d a r s k o skupnost (podčrtal Sernek), ne da bi pri tem izgubile svojo lastno bitnost.

Take gospodarske združitve bi bile posebno potrebne pri malo-meščanstvu, ki je v nevarnosti, da ga uniči veliki kapital; toda ta družbeni razred nima dovolj uvidevnosti in znanja za organizacijo skupne delavnosti ter ne preučuje bistva velikega podjetja, ki ga sovraži, ker ne more ž njim tekmovati.

Veliko večje je pa število tistih ljudi, ki ne morejo imeti osebne gospodarstva in služijo za večjo ali manjšo mezdo podjetniku. Izdelek njih truda ne postane del njih osebnosti, ampak koristi samo podjetniku; toda storjeno delo jih uči, da vsaj spoznavajo uspešnost organiziranega skupnega dela in krivičnost podjetnikovega dobička, ki dostikrat sam niti ne sodeluje. Nasledek je ta, da se delavstvo združuje, ustanavlja n. pr. bolniške blagajne in konsumna društva ter uveljavlja svojo voljo nasproti podjetju glede izboljšanja mezde, skrajšanja delovnega časa itd. Takó nastane boj delavstva proti podjetništvu, ki vsebuje najbolj pomemben del družbenega vprašanja.

S posiljem se ne da ustaviti ta boj. Med delavci in podjetnikom ni skupnega gospodarskega življenja, ampak odloča podjetnikova volja, ki bi morala biti izraz volje njegovih delavcev, a ne, da so ti del obratovanja, kamor spadajo tudi stroji. Družbeni boj se ustavi ta-

krat, kadar se združijo delavci in podjetnik v gospodarsko skupnost z namenom, da uveljavljajo delavci v tej ali oni obliki svojo voljo pri podjetju in da obenem s podjetnikom odločajo o pomembnih vprašanjih podjetja; takrat, kadar bodo delavci po zastopnikih, ki so jih sami izvolili iz svoje srede, nadzorovali vse gospodarstvo podjetja, pregledovali njegove račune in prejemale od dobička svojemu delu sorazmerni delež.

Zapadna Evropa in Severna Amerika ne bosta rešili družbenega vprašanja na miren način, ker se temu ustavlja posebno sebičnost bogatinov in ker nas uči izkušnja, da se nobena misel, ki odpravlja ukošeninjenе ustanove, ne uveljavi brez boja.

V Rusiji so popolnoma drugačne družbene razmere, ker živé prebivalci istega kraja in iste obrti brez posredovalcev v gospodarski skupnosti — v „arteli“, ki obsega izdelovanje in uživanje dobrin. Enako je pri poljedelstvu, ko je občina lastnica zemlje, da odkazuje posameznim kmetom kose zemljišča za določeno dobo in se po nekaj letih vrši nova delitev.

Načelo, da je zemlja občinska last, ne nasprotuje prizadevanju posameznika, da se uveljavi. Nagonsko čuti ruski kmet nevarnosti, ki preté zasebni lasti malega posestva od kapitalista; zato se drži skupne posesti in se upira, da bi se zemljišče razdelilo v osebno last posameznikov. Pri drugih Slovanih: Čehih, Slovencih in Poljakih je nemško zasebstvo, posebno dedno pravo že zdavnaj uničilo skupno gospodarstvo; toda pri Hrvatih in Srbih se je ohranilo zadružno življenje, ki nalikuje ruskemu občinskemu. Ta narodna gospodarska skupnost se mora varovati in napredovati po ljudskih, poljedelskih in obrtnih šolah, da nastanejo tudi skupne obrtne delavnice. Posameznika naganja, ako je razumen, lastna korist, da spozna vrednost skupnega gospodarstva. Čut družnosti je bil vedno pomemben činitelj, ki je ustanavljal države in jih vzdržuje, kakor izpodbuja na drugi strani k delavnosti pravo pojmovanje lastne koristi. To dejstvo nam potrjujejo ruske „arteli“, ki brez podjetništva vodijo skupno delo svojih udov.

Napaka ruskega skupnega občinskega gospodarstva je občasna (provizorična) delitev zemljišč, ki drobi delovno silo in ne prinaša tiste

koristi, ki je sicer lastna zasebnemu gospodarstvu, t. j. zavesti, da človek vse pridobiva neposredno zase in za svoje potomce. Hladni razum, ki pravi, da ima skupno in organsko razdeljeno delo stokrat večji uspeh kakor razdrobljeno, mora dovesti ruskega kmeta do tega, da opusti občasno razdelitev zemljišč med posameznike, a da nasprotno občina obdeluje polje skupno (podčrtal Ser nec), da melje žito v skupnem mlinu, da po možnosti šele moko, otrobe in odpadke (slamo) nakazuje občanarjem, da prodaja preostanke živil in razdeljuje izkupiček ter naroča potrebščine občanarjev skupno. Pri takšni organizaciji dela bi preostajalo mnogo delovne sile in časa, ki bi se uporabljala za izobrazbo. Strokovne šole bi usposabljal e za različne obrtne (industrijske) panoge, da bi nastajale tovarne, ki bi bile last združenih delavcev. Pri tem bi se ne izgubljala osebna svoboda posameznika, ker bi mu pripadalo pridobljeno in privarčevano premično imetje kot osebna svojina; napravil bi si lahko po svojem okusu hišo in vrt na zemljišču, ki bi mu ga odkazala občina, a oboje bi mogel proti odškodnini odstopiti občini ali kakemu drugemu občanarju, če bi hotel za vedno zapustiti svoj kraj.

Tak bi bil vzor popolne slovanske občinske skupnosti, ki bi odstranila proletariat in gospodstvo kapitalista nad pridnim delavcem; ki bi zabranila suženjstvo in izkoriščanje dela, da bi vsakemu človeku omogočila njegovo osebnost; ki bi zatrla nevoščljivost in nizko lakomnost, da bi oživljala ljubezen do bližnjega, zaupanje in pravičnost.

Človeštvo potrebuje nekega vzora, čeprav bi bil nedosežen; vendar mora poznati pot, po kateri se mu more bližati.

Ruski kmet še nima samozavesti, si ne zna dovolj pomagati, ako trpi krivico, prenaša celo pretepanje, navadno je analfabet, ne ve veliko o tem, kar se godi okrog njega, nima posebnih potreb in dela po navadi le toliko, da si ohrani življenje. Na drugi strani je pa nadarjen, ima notranje nagnjenje do skupnega življenja s sovaščani, nasproti gostu je zelo postrežljiv in ne pozna lakomnosti po zemlji, ker je ta občinska. To je ledina, ki bi jo bilo treba obdelati. Vseučilišča, učiteljska, časniki itd. naj bi poleg abstraktnih znanosti podajali tudi nauk o občinskem komunizmu (ta izraz je uporabljal Ser nec) in o produktivnih zadrugah, a ljudske šole naj bi seznanjale mladino z

dolžnostmi in s pravicami občanov glede skupnega dela na skupnem imetju, da bi postal ruski kmet bolj priden ter bi se navadil pametne in urejene delavnosti. Najprej naj bi se za poskušnjo skupno obdelal le majhen kos zemlje z določeno vrsto žita, kjer bi bilo delo dodeljeno občinarjem strogo enakopravno; na koncu leta naj bi se žetev razdelila in bi ne prešli k skupnemu gospodarstvu v večjem obsegu prej, dokler ne bi bila izvedena prva organizacija dela in bi ne bilo v rabi potrebno poljsko orodje, oziroma stroji, da ne bi bila takoj ob začetku izgubljena prednost novega gospodarstva, ki je v tem, da so združene delovne sile in obdelovalna sredstva.

Ruskega kmeta je imel Josip Sernec za sposobnega, da oblikuje gospodarsko skupnost, ker so Slovani splošno manj svojeglavi in sebični kakor Germani, ker je v njih globlje zakoreninjen čut enakopravnosti za vse in so nasproti svoji družini bolj bratovski. Gospodarsko življenje je treba nasloniti na narodni značaj in ga pametno dvigati po danih razmerah. Ako bi po zapadnoevropskem vzorcu razdelili skupno imetje med posameznike, bi s tem zadušili nagon ruskega ljudstva do skupnega gospodarstva in bi ga žrtvovali velikemu kapitalu. Ruska zemljišča so tudi tako obsežna, da se morejo obdelovati samo s stroji. Družbeno vprašanje se reši na osnovi skupnosti dela (podčrtal Sernec), a ne skupnosti užitka.

*

Ali je bila to nekakšna „Utopia“ slovenskega Mora?

Pojmovanje Josipa Serneca o državi, ki ga nisem bliže označil, da je namreč država oseba svoje vrste, t. j. popolnejša, višja kakor oseba posameznika, je bilo juridično-formalistično in se z njim dalje ne bavim, ker mi tukaj ni tega treba.

Kar je bilo skupno bratoma Serncema, je bila njuna idealizacija: pri Janku južnoslovanske zadruge, pri Josipu ruskega „mira“ (občinsko imetje). Oba sta mislila, da sta južnoslovanska zadruha in ruski „mir“ nekaj starinskega, od davnine. V njuni dobi se je slovanska preteklost precenjevala in naravnost oboževala: čim dalje gremo nazaj, tem bolj vzorno naj bi bilo stanje ljudstva. V resnici je

bil razvoj drugačen, ker prvotnost je bila preprosta in se je polagoma boljšala, a na drugi strani je denarno gospodarstvo izpodrivalo naturalno in pri tem zatiralo tudi mnoge dobre kali. Današnje kritično zgodovinopisje dokazuje, da sta nastala južnoslovanska zadruga in ruski „mir“ precej pozno kot nasledek posebne gospodarske politike. Davek od glave (glavnino) je pobirala vlada na Ruskem od občine, ki je dajala skupno poroštvo za neko določeno vsoto. Ker je bil ta davčni sistem za državo in velikega posestnika bolj pripraven kakor osebna lastnina zemlje, je nastala občinska last („mir“). Enako je bila pri južnih Slovanih davčna enota hiša, ki sta v njej bivala dva ali trije oženjeni moški s svojimi rodbinami. Bizantinci, srbski vladarji in poznejši Turki so pobirali glavnino ne od posamezne osebe, ampak od hiše.²⁵

Slovansko preteklost so posebno precenjevali ruski slovanofili, češ da je slabe strani družbenega življenja na slovanskem vzhodu zakrivilo posnemanje zapadne Evrope. Slovanofili so bili namreč ustvarili svoje družbeno modroslovje, po katerem se slovanski vzhod in germansko-romanski zapad ločita drug od drugega kakor noč in dan. Ta razloček se kaže v glavnih gibnih silah človeške družbe, ki jih je početnik slovanofilske smeri, Ivan Vasiljevič Kirjejevskij, določil takole: verstvo (pravoslavje), država (samodržstvo) in omikanost (modroslovje, znanost, umetnost, tehnika), pri čemer ima modroslovje pomembno vlogo, da združuje v soglasje verstvo in izobraženost.²⁶ Vlada (grof Uvarov) je zagovarjala stališče, ki je bilo sorodno slovanofilskemu: pravoslavje, samodržstvo in narodnost (rusovstvo).²⁷

Ne da bi se tukaj spuščal v natančnejši opis slovanofilstva, ugotavljam samo dejstvo, da sta bila tudi brata Sernca pod vplivom slovanofilskega modroslovja posebno v tem, da sta neosnovano povzdigovala slovansko starino v nasprotju z germansko-romansko. Ne glede

²⁵ Bogumil Vošnjak, Na razsvitu (Ruske študije), 80—81.

²⁶ Masaryk, Slovanské studie. I. Slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirějevského. Druga izdaja, 21—22.

²⁷ Spektorskij, Zgodovina socijalne filozofije, II., 113.

na to idealizacijo, ki je bila takrat splošna drugod in pri nas. n. pr. pri Ferdu Kočevanju, ki je tudi videl odločilni razloček med evropskim zapadom in vzhodom v slovansko-ruski občini,²⁸ je treba priznati, da sta bila brata Sernca pri Slovencih med prvimi, ki sta se načelnoanimala za družbeno vprašanje, priznavala škodljivost neomejene zasebne lastnine in iskala izhoda v skupnem gospodarstvu.

²⁸ Josipa Vošnjaka zaslužna obravnava o agrarnem vprašanju iz leta 1884. sicer ni bila „menda... edini v slovenskem jeziku objavljeni spis“, ki se je tikal ruskega „mira“, kakor je to domneval Bogumil Vošnjak v omenjenem spisu (str. 81), ampak je pomenila poleg drugega gradiva prvi daljši sestavek o tem predmetu v slovenskem jeziku, ker je bil na kratko o njem pisal že Ferdo Kočevanj v „Slovenskem narodu“ 1869. leta (štev. 86).

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

18340

929 Sernek J.

020090467

COBISS ©